

Miškas baltarusių mitopoetiniame pasaulėvaizdyje

Uladzimir LOBAČ

Tyrimo objektas – baltarusių mitinis pasaulėvaizdis, tikslas – išaiškinti miško simbolinį statusą bei ritualines funkcijas baltarusių tikėjimuose ir maginėse praktikose. Metodai: analitinis, aprašomasis, tautosakos bei etnografijos šaltinių semiotinės interpretacijos. Pagrindinė išvada: baltarusių mitopoetiniuose vaizdiniuose miškas išskyla kaip sakralinis pasaulio segmentas, o tai yra nulemta jo dieviškos kilmės. Liaudies tikėjimuose miškas figūruoja kaip antgamtinių (maginių) žinių bei sakralinės galios šaltinis, o tikrovėje juos įkūnija glaudus miško erdvės ryšys su žynyste, taip pat sakralinės geografijos (kulto vietų) lokalizacija miške.

Reikšminiai žodžiai: mitinis pasaulėvaizdis, miškas, žynystė, sakralinė geografija, teofanija, tradicinė kultūra, Baltarusija.

Tarp Baltarusijos tradicinio kultūrinio kraštovaizdžio toposų, turinčių lemiamą reikšmę įvairiais etninės kultūros aspektais, vieną iš prioritetinių vietų užima miškas, mitopoetiniame pasaulėvaizdyje išskylantis kaip sakrali zona, sukurta paties Dievo. Tautosakoje miškas yra dvejetainis kilmės. Pirma, tai Dievo atliekamas agrarinės prigimties veiksmas – sėjimas: *Лес сам Бог посеяў „Mišką pasėjo pats Dievas“ (Federowski 1897: 164); Лес насеяў Бог, ніхто яго не расціў, не гадаваў... „Mišką pasėjo Dievas, niekas jo neaugino, nepuoselėjo...“ (Шейн 1902: 20). Vaizdinys, esą miškas atsiranda kaip „Dievo sėjėjo“ kūrybinės veiklos padarinys, yra labai pastovus ir išlieka ligi mūsų laikų: Бог посеяў лес. Бог стварыў прыроду, лес. Гэта нават напісана ў Бібліі... „Dievas mišką pasėjo. Dievas sukūrė gamtą, mišką. Taip netgi Biblijoje parašyta...“ (AGFF: Past-08). Mūsų atveju iškalbinga tai, kad miškas, kaip atskiras dieviškosios kūrybos objektas, Biblijoje iš tikrųjų neminimas, o yra būtent baltarusių kultūrinio kraštovaizdžio aktualija.*

Antrasis siužetas, kai miškas atsiranda Kūrėjo valia (žodžiu), veikia mena biblinę tradiciją: *Тогда Бог кажыць: «Штоб на зямлі параслі дзяровы і травы „Tada Dievas pasakė: ‘Tegu ant žemės užaugs medžiai bei žolės’“ (Легенды 2005: 36), plg. Pr 1.11: „Dievas*

tarė: ‘Teželdina Žemė augmeniją: augalus, duodančius sėklą, ir visų rūšių vaismedžius, nešančius žemėje vaisius su sėklomis!’ Taip ir įvyko“.

Dievo sukurtas miškas liaudies sąmonėje siejasi su laisva valia (laisvu pasirinkimu), su lygiomis teisėmis ir dovanomis, kurios žmogui tenka iš esmės veltui, be ypatingų pastangų, nepriklausomai nuo pagrindinės valstiečio ūkinės veiklos. Tuo pat metu teigiamą miško statusą tradicinės bendruomenės nario mitopoetiniame pasaulėvaizdyje sustiprina galimybė „Dievo gojui“ virsti „Dievo žeme“, t.y. žemės ūkio naudmena (lauku). *Лес – Божы гай. Бог даў яго людзям на патрэбу. Даўней ніхто табе не бараніў, хадзі на ўсёй пушчы да й карыстай усім, што табе любо. І людзі карыстали: лавілі ўсялякага звера, бралі ў дупленатых дзераўляках ат сылената мёд і воск, наглядалі ды секлі сабе здатнае дзераво, пасьцілі гаўядо ды выраблялі сенажаці ці выпальвалі ды расчышчалі лес на поле. Кожын абрабляў зямлю, дзе хацеў. Бо людзі Божыя й зямля Божая „Miškas – tai Dievo gojus. Dievas davė jį žmogui naudotis. Anksčiau niekas tau nedraudė, vaikščiod po visą girią ir naudokis viskuo, kuo tinkamas. Ir žmonės naudojosi: gaudė visokius žvėris, iš drevėtų medžių ėmė medų bei vašką, nusižiūrėdavo ir nusipjaudavo sau reikalingą medį, ganė galvijus ir išsikirsdavo šienaujamas pievas arba išdegindavo bei išvalydavo mišką dirbamiems laukams. Kiekvienas dirbo žemę, kur tik norėjo. Nes žmonės Dievo ir žemė Dievo“ (Легенды 2005: 198).*

Kadangi lydiminė žemdirbystė baltarusių ūkyje andai vaidino reikšmingą vaidmenį, glaudus miško ryšys su dirbamu lauku, aukštas jo semiotinis statusas ryškus ir mitiniame siužete, kur miškas, dirbamas laukas ir šienaujama pieva atsiranda sinchroniškai, kaip Dievo kūrybinės veiklos (sėjimo) padariniai: *Пасеяў Бог зямлю, – сыпануў жменю зямлі, а тут разам расступілася вада, і высуналася сухая зямля, з лесам, з полем да з сенажацямі „Pasėjo Dievas žemę – pažėrė saują žemės, o čia išsyk prisiskyrė vanduo, ir iškilo sausa žemė, su miškais, su laukais ir su pievomis“ (Легенды 2005: 33).*

Taigi miškas ir dirbamas laukas „vegetaciniame“ lygmenyje pasirodo esą susiję (abu kartu pasėti ir kartu

auga), tik priešingi opozicijos poliai. Liaudies pažiūrose miškas priešpriešinamas laukui kaip atvirai, nesaugiai erdvei: *Як на полі стаяў – зуб на зуб не пападаў, а як у лес увайшоў, то кажух знайшоў* „Lauke stovėjau – dantis ant danties nepataikė, o miškan įžengiau, tai skrandą radau“ (Касько 1997: 281). Priešpriešinamas miškas ir dirvai, arimui. Miško derlius „atima“ derlių iš dirvos: *Калі грыбна, то не хлебна* „Jei daug grybų, tai mažai duonos“ (Рапановіч 1958: 223); *Калі ў пэўнае лета нарадзілася шмат жалудоў, тады не будзе добрага ўраджая збожжя* „jei kurią vasarą daug gilių, tai nebus gero javų derliaus“ (Никифоровский 1897: 130).

Skirtingai nei skurdus, neturintis struktūros „plikas laukas“, miško organizacija kur kas sudėtingesnė. Tai savotiškas „laukinis pasaulis“, gyvenantis pagal savus dėsnius, kurio gausūs gyventojai (medžiai, žolės, žvėrys, paukščiai) mitopoetiniame pasaulėvaizdyje kiekvienas turi savo ypatingą statusą. Miškas, kaip dieviškasis kūrinių segmentas, kaip itin svarbus žaliavos bei mitybos resursų šaltinis ir patikima slėptuvė karų bei suiručių metu, susilaukė žmogaus pagarbos ir godonės. Etnografijos bei tautosakos medžiagoje žmogaus santykio su mišku principai išreiškiami tikėjimuose apie Miškinį (*Лясун*) – antropomorfinį miško dvasios įsikūnijimą.

Pats Miškinio vaizdinys traktuojamas dvejopai. Vakarų Baltarusijoje dėl katalikų bažnyčios, kuriai būdingas kategoriškas nepakantumas liaudies tradicijoms bei tikėjimams, įtakos, Miškinis pasirodo kaip velnias, išimtinai kenksminga būtybė: *Чарты лесавыя заўсёды анно ў ночы лятаюць па лесе і людзям робяць шкоду* „Miškiniai velniai tai visuomet naktimis laksto po mišką ir žmonėms daro žalą“ (Federowski 1897: 17); *Лясныя чэрці... заманьваюць людзей словамі: «Хадзі, хадзі!» Каму жыццё дарагое, гэтага голасу не слухае...* „miškiniai velniai... vilioja žmones žodžiais: ‘Eikš, eikš!’ Kam gyvenimas brangus, šito balso neklausys“ (Kibort 1899: 395).

Baltarusijos šiaurėje bei rytuose, miškingiausiose srityse, kur archajiški vaizdiniai išliko daug geriau, Miškinis (*Лясун*) liaudies pažiūrose pasirodo dažniausiai kaip teigiamas, kone dieviškas personažas. Ne atsitiktinai Smolensko apylinkių baltarusiai miškinį „įrašė“ į biblinę istoriją: *Аттаго гэта лісавыя завялісь, палявыі, дамавыі. Гэта ад дзяцей Адамавых, што ён пасавесціўся Богу паказаць за тым, што яго жонка цэлюю араву нарадзіла* „Iš čia miškiniai, laukininkai, naminiai. Tatai iš Adomo vaikų, nes jam buvo gėda Dievui parodyti, kad jo žmona ištisą tuntą pagimdė“ (Добровольский 1891: 87). Rogačevio apskrityje ma-

nyta, jog pagelbėti miškiniai yra Dievui malonus darbas, už kurį žmogus gauna atpildą iš aukščiau: *Цяпер лесавікі сьыйшлі, а поперад булі. Раз баба ідзе па лесу, аж голенькі дзіцёначак ляжыць. От яна ўзяла, зняла світку, да й яго прыкрыла. Дак што ж ты думаеш: даў ёй Бог і грошай і ўсяго* „Nūnai miškiniai išnyko, o anksčiau buvo. Kartą boba eina per mišką, ogi nuogas vaikiukas guli. Tai ji paėmė, nusivilko sermėgą ir jį pridengė. Ir ką tu manai: davė jai Dievas ir pinigų, ir visko“ (Романов 1891: 95).

Tam tikra prasme miškinis užtikrina miško pasaulio ekologinį stabilumą. J. Barščeusio žodžiais: „Jis globoja žvėris ir miško paukščius. Kai kas sako matę milžiniškas voverių kaimenes, kurias miško dievukas ginė iš vienos girios į kitą. Jis tai darė gelbėdamas jas nuo ugnies, nes numatė, kurio pusėje kils gaisras“ (Баршчэўскі 1998: 87).

Be to, miškinis seka ir žmonių elgesį, baudžia tuos, kurie miške elgiasi nepagarbiai, į tankmę nuklaidina „vaikus, įžeidusius motiną“ (Зямная 1999: 539). Ne atsitiktinai tad vienas iš pirmųjų „miškų dievuko“ paminėjimų, priklausančių XIX a. pradžiai, apibūdina jį kaip „teisingą“ (Czarnowska 1817: 407). „Miškinis artimai ir tiesiogiai dalyvauja žmogaus rūpesčiuose – liūliuoja sergantį vaiką, norėdamas nuraminti virš jo palinkusią motiną ir duoti jai pailsėti. Miškinis numato ateitį, ir jam iš anksto žinomas žmogaus likimas“ (Зямная 1999: 539). Miškinio (t.y. miško) įžeidimas galėjo sutrikdyti tiek įžeidėjo asmeninio gyvenimo, tiek viso pasaulio pusiausvyrą. „Vaidingasis Vosylius čiumpa lauko akmenį, bėga ten, kur Miškinis, pamato jį žolėje, sviedžia į jį akmenį ir sušunka: ‘Pradink, išnyk!’ Miškinis sustaugė klaikiu balsu... Buvo tarp mūsų vienas žinantis žmogus, kuris tarė: ‘Girdėjau iš senų žmonių, kad šitoks smarkavimas prišaukia nelaimę. Išdegs čionai miškai ir girios, ims kristi galvijai, bet ir tu pats, Vosyliu, neliksi nubaustas“ (Баршчэўскі 1998: 111).

Toks atsargumas Miškinio (miško) atžvilgiu buvo ne tik mitinio mąstymo apraiška, bet ir realios gyvenimo miškingame krašte patirties padarinys. Antai vien 1874–1875 m. vilkų padarytą nuostolį Mogiliovo gubernijoje sudarė 14035 (!) arkliai bei karvės, 45565 (!) kumeliukai, veršiukai, avys bei kiaulės, 14035 naminiai paukščiai ir 5879 šunys (Дембовецкий 1884: 597).

O kaip tik Miškinis yra vilkų šeiminkas (šia savo funkcija jis suartėja su šv. Jurgiu) ir pats gali „įgauti balto vilko pavidalą“ (Добровольский 1901: 135). Pažymėtina, kad pirmasis gyvulių išginimas į ganyklas pavasarį liaudies tradicijoje yra grindžiamas ne tik ūkiniu, bet nemaža dalimi ir ritualiniu (mitiniu) prasmingumu:

„Prieš šv. Jurgį (04.23) negalima arklių ginti naktigonėn, nes žvėrys dar neturi viršininko – Jurgio ir sužalos daug arklių. Šv. Jurgio išvakarėse šis šventasis (o kai kuriose vietovėse – Miškinis) suburia visus žvėris į vieną vietą ir paskirsto, kam kur eiti gyventi vasarą“ (Романов 1912: 301). Siekdami palenkti Miškinį į savo pusę, jam aukodavo aukas, pavyzdžiui, avį, kurią nunešdavo į mišką (Добровольский 1901: 135). Taip pat „auka gali eiti lašinių paltis, košės puodas, duona su druska, arba šeimininkės prikepa blynų bei pyragų, suvynioja į švarią skepetą, perriša raudonu kaspinu, nuneša visa tai į mišką ir padeda miško keliukų kryžkelėje“ (Зямная 1999: 539).

Atitinkamai ir žmogaus elgesys miške buvo gana griežtai reglamentuotas. Šiaip ar taip, išdykumas nieku gyvu nebuvo leistinas, nes galėjo prisišaukti miško (Miškinio) kerštą, kuris pasireikštų, pavyzdžiui, gyvatės įgėlimu. Štai kodėl įžengimo į mišką situacija tapo ritualiai įforminta – ji prilygo įžengimui į svetimus namus ir reikalavo atitinkamos formulės: *«Дзень добры таму, хто ў етым даму!» Тады не заблукаеш* „Labą dieną tam, kas šiuose namuose“. Tuomet nepasiklysi“ (Романов 1891: 3). Tiesą sakant, miške žmogus irgi laikėsi elgesio normų, tik kitokių nei kultūros pasaulyje. *Ходзячы па лесі, не можна абходзіць кругом дзерава, бо лесавік закружыць голаў і пачне вадзіць па лесі. У лесі не можна лажыцца на зямлю дагары, бо заблудзішся, а трэа аддыхаць, лежачы бокам ці нічком, або седзячы на пні ці калодзе* „Vaikstant po mišką, negalima apieiti aplink medį, nes miškinis apsuks galvą ir ims vedžioti po mišką. Miške negalima atsigulti aukštelninkam, nes pasiklysi, o reikia ilsėtis gulint ant šono arba kniūpsčiam, arba sėdom ant kelmo ar stuobrio“ (Сержпутоўскі 1998: 113). Ir net išoriškai žmogus miške privalėjo simboliniu būdu prilygti „ano“ pasaulio atstovui, kur viskas atvirksčiai: *Ідучы ў лес, лепш усяго надзець сарочку навыварат, та ніякі лесавік не падманіць і не будзе вадзіць да блутаць па лесі* „Einant į mišką, geriausia marškinius apsivilkti išvirksčiai, tai joks miškinis

Šv. Jono šaltinis ir koplyčia giraitėje miške ties Černevičių k., Gluboko r., 2009 m.

Bažnytinės apeigos pranašo Elijo dieną Elijuko giraitėje miške ties to pat vardo kultiniu šaltiniu, 2008 m.

nepamonyš ir neims vedžioti bei klaidinti po mišką“ (Сержпутоўскі 1998: 113). Didžiausias pavojus šiuo atžvilgiu grėsė vaikams, kurie dėl savo amžiaus dar nebuvo visai įsivinę elgesio miške taisyklių, todėl galėjo būti

Miškinio nubausti išgąščiu bei ilgu pasiklydimu. Antai po naktigonės vaikaitis pranešė apie savo išgąstį miške seneliui ir iš jo susilaukė tokio štai pabarimo: *Дурачки, дурачки: гэта лесавы, ён гневаецца, што ў лясу вы на сасонкі лазіця, друг друга чуркамі шкубуняця; эта хазяіну ня дужа прыятна...* „Durneliai, durneliai: tatai miškinis, jis pyksta, kad miške jūs į pušaites laipiojate, šakaliais svaidotės; tai šeiminkui nelabai patinka...“ (Добровольский 1891: 94).

Potencialiai priešiškas Miškinis buvo medžiotojų atžvilgiu, kurie darė nuostolius jo „ūkiui“ – miškui: „Jis – žvėrių piemuo ir amžinai yra nesantaikoje su medžiotojais, visai stengiasi nuvesti juos šalin nuo aukos ir paklaidinti“ (Романов 1912: 289). O tai iš medžiotojų reikalavo dar pagarbesnio santykio su Miškiniu (mišku), nusakyto specialiuose „medžiotojų“ užkalbėjimuose: *Звер прабягаў, ён маяго сляда не відаў, а я, добры маладзец, на яго напаў, а лесу часному і лясному хазяіну паклон аддаваў і падаркам яго надзяляў: хлебам ды соллю, да каленкораву рубяху, да шаўковую падпяску* „Žvėris bėgo pro šalį, mano pėdsakų nepamatė, ir aš, šaunuolis, jį užklupau, o šventajam miškui ir miško šeiminkui nusilenkiau ir dovaną jam dovanojau: duoną ir druską, ir kolenkoro marškinius, ir šilkinę juostą“ (Замовы 1992: 35).

Kaip sakralus lokusas, plati kontaktų su dieviškąja sfera zona, miškas užima ypatingą vietą ir žiniuonių praktikose. Antai P. Šeino pateikėja R. Račinskaja pranešė, jog vienas iš Belsko apskrities „stiprių“ žiniuonių, Matvejus Jegorovas, iš esmės nelanko cerkvės, o meldžiasi miške (Шейн 1902: 522). Siužetas apie miške išmokstamas / įgyjamas paslaptingas žiniuonio žinias, nebūdingas paprastų žmonių pasauliui, siejasi su mitiniu laiku – sakralinio skaistumo epocha, kai Dievas ir „pasėjo“ mišką. Tuo tarpu kultūrinis kraštovaizdis kartu su jo gyventojais visuomet yra chronologiškai antrinė, žmogaus sukurta zona, todėl neturinti pirmąjį šventumo bei paslaptinųjų žinių. Štai kodėl ir ypatingos žiniuonio jėgos „donoras“ gana dažnai yra pats miško šeiminkas: *Многія, пачуўшы ад Лесавіка ўсялякай прамудрасці, робяцца знахарамі і знахаркамі...* „Daugelis, patyrę iš Miškinio visokių gudrybių, patampa žiniuoniais ir žiniuonėmis...“; *Звышнатуральныя веды і багацце атрымліваюць ад Лесавіка тыя, хто зробіць якую-небудзь паслугу яго дзецям, напрыклад, прыкрые іх, калі знойдзе ў лесе голых* „Antgamtinių žinių bei turtų iš Miškinio susilaukia tie, kas padaro kokią nors paslaugą jo vaikams, pavyzdžiui, pridengia juos, radę miške nuogus“ (Зямная 1999: 540).

Etnografinė lauko tyrimų medžiaga, užfiksuota XXI amžiaus pradžioje miškingiausiose Baltarusijos srityse, irgi rodo glaudų žinystės ir miško ryšį. Itin svarbus buvo sugebėjimas *g i r d ė t i* ir *s u p r a s t i* miško (medžių) kalbą, kuris sudarė žiniuonių mokymosi pamatą. Antai pagyvenusi žiniuonė, paveldėjusi savo žinias iš tėvo, prisimena: *Мой папа любіў лес, работаў у ляснічыстве. Ён прыдзіць к любому дзераву і мяня вадзіў: бяроза – ён разгаварываіць з ей, і я знаю; ліпа – з ліпай разгаварываіць. Стаіць дуб – з дубам разгаварываіць. І я эта знаю, і яму ответ быў. Ён сільна лес любіў, прыроду любіў, нічыво так не любіў, як лес любіў. Папа лес любіў, з дрэвамі разгаварываў, дык ён разбіраўся, якое добрае дзерава, якое не. Да і лес сам с сабой разгаварываіць, хто панімаіць, нада ўсё знаць. Папа панімаў, канешне панімаў. А змей, ці вужака, што я табе скажу, яны ат яго ўхадзілі, ён не ўстрэчаўся с такім, не ўстрэчаўся, гаварыць ня буду. Вот так. Сільны быў. Каб не было сілы, дык людзі не падымаліся б* „Mano tėtis mylėjo mišką, dirbo miškų ūkyje. Jis, būdavo, priešis prie bet kurio medžio, ir mane vesdavosi: beržas – jis su juo kalbasi, ir aš žinau; liepa – su liepa kalbasi. Stovi ažuolas – su ažuolu kalbasi. Ir aš tai žinau, ir jis susilaukdavo atsakymo. Jis labai mišką mylėjo, gamtą mylėjo, nieko taip nemylėjo, kaip mylėjo mišką. Tėtis mišką mylėjo, su medžiais kalbėjosi, tai jis gaudėsi, kuris medis geras, kuris ne. O ir pats miškas su savim kalbasi, kas supranta, reikia viską žinoti. Tėtis suprato, žinoma, suprato. O gyvatė arba žaltys, štai ką tau pasakysiu, jie šalinosi jo, jis su tokiais nesusitikdavo, nesusitikdavo, nekalbėsiu. Štai kaip. Stiprus buvo. Nebūtų jėgos turėjęs, tai žmonės nebūtų kėlėsi [pasveikę]“ (AGFF: Ras-09).

Savotiškas nepaprastų žmogaus sugebėjimų požymis buvo jo elgesys miške, nebūdingas likusiems kaimiečiams, urač santykis su gyvatėmis: *Папін брат дваюрадны... браў любую змею рукамі. Он знаў, як яе узяць. І ні адна змея [не кусала]. Вот пасадзіць на руку і гладзіць яе, знаў загавар какой-та, знаў і гладзіць, і змея яго нікагда не ўкусіць. Нікагда! Нікагда не баяўся змей. Бываець жа Узвіжанне, празнік такой, кагда змеі ужо працуца, сабіраюцца клубкамі і працуца усе. Он прыдзе ў лес: «Ай, маі вы пцічкі, маі вы залатыя, маі вы радныя...» Разгаварываіць з імі, як з людзьмі і усё. І ні адна змея яго нікагда не ўкусіла* „Tėtės pusbroliš... bet kurią gyvatę imdavo rankomis. Jis žinojo, kaip ją paimti. Ir nė viena gyvatė [neįgėlė]. Štai padeda ant rankos ir glosto ją, žinojo kažkokį užkalbėjimą, žinojo, ir glosto, ir gyvatė jo niekuomet neįgels. Niekad! Niekad nebijojo gyvačių. Būna gi Kryžiaus išaukštinimas, tokia

šventė, kai gyvatės jau slepiasi, renkasi į kamuolius ir slepiasi visos. Jis ateina į mišką: 'Oi jūs mano paukštytės, jūs mano auksinės, jūs mano brangiosios...' Kalbasi su jomis, kaip su žmonėmis, ir gana. Ir nė viena gyvatė jo niekad nėra įgėlusī" (AGFF: Pol-09).

Supratimu mišką esant įdvasintą bei sakralų remiasi ir šiuolaikinių kaimo žmonių patarimai nuo nervinių bei psichinių-emocinių sutrikimų: *Вот нада ў лес хадзіць, па лесе нада паходзіць, када чалавек нервныі, каб ён успакаіваўся... Вот, бываець і так, што ў чалавека плоха з галавой станавіцца што-небудзь, вот яму нада цішына, вот ён паходзіць, аднаму не нада хадзіць, паходзіць па лесе, а тады паляжыць на цёпленкай зямельцы ці на травіцы. Эта очэнь хараішо, эта ўспакаіваець і балезнь зямелька ў чалавека атнімаець. – Лес – гэта добра? – Да, очань, очань. На да к лесу прыслушацца, як лес гаворыць, вот тада ў чалавека ўспакаіваецца нерв* „Ot reikia į mišką nueiti, po mišką reikia pasivaikščioti, kai žmogus nervuotas, kad nusiramintų... Ot būna ir taip, kad žmogui galvoj kažkas negerai pasidaro, ot jam reikalinga tyła, ot jis pasivaikščios, vienam nereikia vaikščioti, pasivaikščios po mišką, o tada pagulės ant šiltos žemelės ar ant žolelės. Tai labai gerai, tai nuramina, ir žemelė atima žmogaus ligą“. – „Ar miškas – gerai?“ – „Taip, labai labai. Reikia įsiklausyti į mišką, kaip miškas kalba, ot tada žmogaus nervas nurimsta“ (Полацкі 2006: 218).

Baltarusių mitopoetiniame pasaulėvaizdyje miškas iškyla kaip *теofаниjos* (dievybės, šventybės apsireiškimo) vieta, ir į tai buvo atsižvelgiama kalendoriniuose papročiuose bei okazionalinio tipo ritualuose. Pavyzdžiui, Bresto apskrities Priborovo kaimo valstiečiai 1867 m. choleros epidemijos metu „atėjo pas šventiką prašydami leisti jiems įkurti šventą ugnį ir pašventinti ja savo trobas. Atsakymas buvo neigiamas... Antrą ar trečią dieną valstiečių būrys išsirengė į mišką šventos ugnies kurti. Įkūrė ją trindami vieną medį į kitą, padegė ja čia pat gulėjusį geroką

X–XI a. krivičių pilkapiai miško masyve ties Uglų k., Polocko r., 2009 m.

Tipiškas Baltarusijos kaimo kapinių vaizdas: *рошчы „гіраітэ“*. Aukštutiniojo Padauguvio r., 2010 m. Autoriaus nuotraukos.

pušies rąstą, užsivertė ant pečių ir leidosi atgal į kaimą“ (Шейн 1902: 331).

Tačiau itin reļjefiškai miško, kaip vietinės bendruomenės mitinio-ritualinio centro, statusą perteikia sakralinės

geografijos objektų topografija. Štai iš 1995–2009 m. lauko tyrimų baltarusiškosios Padauguvės teritorijoje matyti, jog didžioji dalis šventųjų šaltinių lokalizuoti būtent miškų masyvuose bei giraitėse (Лобач 2009: 223). Pažymėtina, jog du žinomiausi regiono šventieji šaltiniai, *Янава крыніца* „Jono šaltinis“ (Gluboko r. Černevičių k.) ir *крыніца Іллінка* „Elijuko šaltinis“ (Ušačio r. Staikų k.), savo kilme bei dabartine padėtimi irgi priklauso miškui. Padavimas apie Jono šaltinio kilmę byloja: *Ну вот, гавораць, што ішоў чалавек у бор і будзець ён сеч бор. Сячэць ёлку, з гэтай ёлкі пашла кроў. Тады аказаўся чалавек. Кажыць: «Я – Іян-крысьціцель. Я должен жыць на вадзе тут». Гэта расказывалі даўнія, старыя дзяды-прадзеды. Так, стаіць чалавек. Стаіць чалавек: «Тут должен быць Ян-крысьціцель». Ну, а тады на гэта месца прыхадзілі людзі. Там вада цякла, прыхадзілі. Тады граф Лужыцкі прыехаў, у яго нехта быў сьляпы там. Нехта там быў з дзяцей. Ну, і памог гэтай вадой. І вада гэта зразу памагла. І стаў відзець там бальны гэты. І ён пастроў тады капліцу на гэтым месцы* „Na štai, kalba, kadėjo žmogus į šilą ir jau jis tą šilą kirs. Kerta eglaitę, o iš tos eglaitės ištryško kraujas. Tada atsirado žmogus. Sako: ‘Aš – Jonas Krikštytojas. Aš turiu čia vandenyje gyventi’. Tai pasakojo senieji, seniai proseniai. Taigi stovi žmogus. Stovi žmogus: ‘Čia turi būti Jonas Krikštytojas’. Štai. O tuo metu čia lankėsi žmonės. Ten vanduo sravėjo, lankėsi. Tada grafas Lužinskis atvažiavo, jo kažin kas ten buvo aklas. Kažkuris ten iš vaikų. Na, ir tuo vandeniui pagelbėjo. Ir tas vanduo iškart pagelbėjo. Ir praregėjo ten tas ligonis. Ir jis tada pastatė koplyčią toje vietoje“ (Полацкі 2006: 99).

Pranašo Elijo dieną (rugpjūčio 2) šimtus piligrimų suburiančio Elijuko šaltinio atveju sakralus yra ne tik šaltinio vanduo, bet ir pati giraitė miške, kurioje jis yra. *Вот раньше, як ездзілі старыя сюды ў лес, пакуль да гэтага леса даедуць, тут аваднёў, мух – неяк было ў лес ехаць. Як толькі да гэтага месца, дзе во тут крыніца, даедуць, коні стаяць – ні аднаго: ні авадня ні камара. І сейчас – пайдзі ў лес і сколькі камароў – яны ж заядуць. А тут пастаянна, усё врэмя тут няма ні аваднёў, ні камароў* „От anksčiau, kai senoliai važinėdavo čionai į mišką, kol ligi to miško privažiuos, čia gylių, musių – neįmanoma būdavo į mišką nuvažiuoti. O kai tik šią vietą, kur štai šaltinis, privažiuos, arkliai stovi – nė vieno: nei gylio, nei uodo. Ir dabar – nueik į mišką, ir kiek uodų – jie gi užės! O čia ištisai, visą laiką čia nėra nei gylių, nei uodų“ (AGFF: Vuš-08).

Kultinių šaltinių lokalizacija miške būdinga ir Polesei, kaip kad dar XX a. pradžioje rašė E. Sno: „...liaudis tiki

kai kurių miško šaltinių stebuklinga galia... meta šaltinio dugnan po kelias sidabrinės arba varinės monetas. Kai kuriose vietovėse tokie šaltiniai turi savo šventinę dieną; tą dieną čia susirenka apylinkių gyventojai, šoka ratelius ir dainuoja dainas“ (Сно 1904: 13).

Baltarusių mitopoetiniame pasaulėvaizdyje miško sakralinį statusą įkūnija ir reali įvairių epochų palaidojimų topografija. H. Zoll-Adamikowos duomenimis, apie 80 proc. slavų pilkapių jų atradimo metu buvo miškų glūdumoje arba buvo apaugę medžių giraitėmis (Kowalik 2004: 48). Analogiška situacija ir Baltarusijos teritorijoje.

Atrodytų, jog IX–XI a. palaidojimų atsiradimas miške yra dėsningas, nes anuomet miškai dengė iš esmės visą šalies teritoriją. Tačiau šiuolaikinių kaimo kapinių topografija – daugiausia ant kalvos miške arba ant mišku apaugusios kalvos – įtikina tuo, kad toks dėsningumas remiasi būtent atitinkamomis mitinio pasaulėvaizdžio nuostatomis (Лобач 2008: 72).

Gamtinės erdvės objektai (aukštuma – miškas / medžiai), kaip pamatiniai kaimo kapinių struktūriniai elementai, mitinėje plotmėje įkūnija mirusiųjų kelio kryptį aukštyn. Tiksliau, tą jo dalį, kuri neprieinama gyviesiems. „Apeigose mirusiojo kelias baigiasi kapinėse, o vaizdinių lygmenyje jis tėra praėjęs dar tik dalį kelio, nes jo dar laukia kelias į aną pasaulį“ (Байбурин 1993: 114-115).

Miškas (medžiai) ant kapinių kalvos pabrėžia vertikalčiai orientuoto kelio anapus idėją ir ją daiktiškai realizuoja, sujungdamas chtoniškąjį (šaknys–kapai) ir dangiškąjį (laja) pasaulio lygmenis.

Ne atsitiktinai medis laidotuvių ritualo kontekste įkūnija kelionės ir tikslo, kelio į pomirtinį pasaulį ir paties anapusinio pasaulio reikšmių sinkretišką susiliejimą (Седакова 2004: 56). Atitinkamai ir miškas (medžiai) kapinėse, liaudies pažiūromis, turi įdėm sakralų statusą ir gali būti panaudotas tik mirusiųjų reikmėms: *Калі якая сасонка ссохла на кладбішчы, ніхто яе ня должен трогаць. Нельзя! Які там лес ёсьціка, у сяло нельзя вязці. Нада, каб згарэла на гэтых прыкладзінах. Ці яе спалюць, ці сама наваліцца, і сучкі, усё знясуць і спалюць* „Kai kokia pušėlė kapinėse nudžiūna, niekas neturi jos liesti. Nevalia! Kad ir koks ten miškas, į kaimą vežti negalima. Reikia, kad sudegtų per rudeninį kapų tvarkymą [kurio metu sukuriamas ritualinis laužas]. Ar ją sudegins, ar ji pati nuvirs, ir šakas, ir viską nuneš ir sudegins“ (PAV).

Taigi etnografinių bei tautosakos duomenų analizė atskleidžia, jog miškas baltarusių mitopoetiniame pasaulėvaizdyje reiškė sakralią erdvę, susisiekią,

priklausomai nuo realaus situacijos konteksto, su dieviškąja pasaulio sfera arba mirusiųjų protėvių pasauliu. Būdamas teofanijos zona, miškas pasireiškia kaip antgamtinių (maginių) žinių šaltinis, o tai lėmė jo išimtinį vaidmenį žiniuonių praktikose; vietinės bendruomenės rėmuose miškas taip pat realizuoja mitinį-ritualinį centrą, įkūnijamą kultūrinių šaltinių. Kaip ir daugelis kultūrinio kraštovaizdžio objektų, miškas pasižymi ambivalentiška simbolika, priklausoma pirmiausia nuo paros laiko („tamsus“ miškas naktį nelygu „žaliam“ miškui dieną), tik tai jau būtų atskiro tyrimo tema.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

SANTRUMPOS:

- AGFF = Архіў Гісторыка-філалагічнага факультэта Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.
- Czarnowska 1817 = CZARNOWSKA, M. Zabytki mitologii slowianskiej w zwyczajach wiejskiego ludu na Bialej Rusi dochowywane. Iš: *Dzennik Wilenski*, VI. 1817.
- Federowski 1897 = FEDEROWSKI, M. *Lud bialoruski na Rusi Litewskiej*, I. Kraków: Wydanie Komisji Antropolog. Akad. Umiejetnosci, 1897.
- Kibort 1899 = KIBORT, J. Wierzenia ludowe w okolicach Krzywicz w pow. Wilejskim. Iš: *Wisła*, XIII, 1899.
- Kowalik 2004 = KOWALIK, A. *Kosmologia dawnych Slowian: Prolegomena do teologii politycznej dawnych Slowian*. Kraków: Nomos, 2004.
- PAV = Палявы архіў Тацяны Валодзінай.
- Байбурын 1993 = БАЙБУРИН, А. К. *Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов*. Санкт-Петербург: Наука, 1993.
- Баршчэўскі 1998 = БАРШЧЭЎСКІ, Я. *Выбраныя творы*. Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998.
- Дембовецкий 1884 = ДЕМБОВЕЦКИЙ, А. С. *Опыт описания Могилевской губернии*, II. Могилев, 1884.
- Добровольский 1891 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ, В. Н. Смоленский этнографический сборник, I. Iš: *Записки Императорского Российского географического общества по отделению этнографии*, XX, 1891.
- Добровольский 1901 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ, В. Н. Суеверия относительно волков. Iš: *Этнографическое обозрение*, 1901, № 4.
- Замовы 1992 = *Замовы*. Мінск: Навука і тэхніка, 1992.
- Зямная 1999 = *Зямная дарога ў вырай: Беларускія народныя прыкметы і павер'і*, III. Мінск: Мастацкая літаратура, 1999.
- Касько 1997 = КАСЬКО, У. *Святло далёкай зоркі*. Мінск: Універсітэцкае, 1997.
- Легенды 2005 = *Легенды і паданні*. Мінск: Беларуская навука, 2005.
- Лобач 2008 = ЛОБАЧ, У. А. Сімвалічны статус і рытуальныя функцыі могілак у беларускай народнай культуры вярхоўяў Бярэзіны і Віліі XX–пач. XXI ст. Iš: *Вестник полоцкого государственного университета. Серия А: Гуманитарные науки*, 2008, № 1.

- Лобач 2009 = ЛОБАЧ, У. А. Культывыя крыніцы Беларускага Падзвіння: вопыт арэальнага даследавання. Iš: *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых даследаванняў*. Наваполацк: Выдавецтва ПДУ, 2009.
- Никифоровский 1897 = НИКИФОРОВСКИЙ, Н. *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах*. Собрал в Витебской Белоруссии Н. Никифоровский. Витебск, 1897.
- Полацкі 2006 = *Полацкі этнаграфічны зборнік*, II. Наваполацк: Выдавецтва ПДУ, 2006.
- Рапановіч 1958 = РАПАНОВІЧ, Я. Н. *Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі*. Мінск: Дзяржвыд БССР, 1958.
- Романов 1891 = РОМАНОВ, Е. П. *Белорусский сборник*, IV. Витебск, 1891.
- Романов 1912 = РОМАНОВ, Е. П. *Белорусский сборник*, VIII. Вильно, 1912.
- Седакова 2004 = СЕДАКОВА, О. А. *Поэтика обряда: Погребальная обрядность восточных и южных славян*. Москва: Индрик, 2004.
- Сно 1904 = СНО, Е. Э. *В болотах Полесья: Белорусы*. Санкт-Петербург: Изд. О. Н. Поповой, 1904.
- Шейн 1902 = ШЕЙН, П. *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края*, III. Санкт-Петербург, 1902.

The Forest in Belarusian Mythopoetic Worldview

Uladzimir LOBAČ

The paper discusses the mytho-poetic status and ritual functions of the forest in Belarusian traditional culture. Folkloric and ethnographic data suggest that the forest in Belarusian mytho-poetic worldview is related to the divine and sacred segment of reality. The forest came to be as a result of the agricultural creative activity of the divine that is sowing. In the traditional consciousness, the forest embodies the idea of the original freedom, choice and plenitude (God's gifts) as well as being the source of secret knowledge and sacred powers. This feature survives in the belief that "powerful men of knowledge" draw their knowledge and power in the forest. Often the forest comes across as the mythical-ritual centre for the local community as most cult centres have been localised in forests in recent years. Forest is also an attribute of many rural cemeteries, which associates the forest with the "world of the dead". In every day non-ritual practices such as berry and mushroom picking entering and exiting the forest were ritually marked. In these situations forest was interpreted as a *home* with its own rules, but not belonging to humans. Therefore, the human activity in the forest was strictly regulated and those who dared violate the inner order could have been punished by the host Miškinis (Forester).

Polocko valstybinis universitetas, Vietinės ir visuotinės istorijos katedra, Zamkavy prajezd 4, 211415, Polockas, Vitebsko sritis, Baltarusija, el.p. nordland@biz.by

Gauta 2010-11-17, įteikta spaudai 2011-02-22